कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति र भाषा सिकाइमा त्यसको प्रभाव

एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोध-पत्र

शोधार्थी

भवानीसिंह नायक

त्रि.वि.वि. दर्ता नं. ९-२-३२९-१३९-२००३

क्याम्पस रोल नं. : ४७६

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०८९९/०६५

शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्व विद्यालय,शिक्षाशास्त्र सङ्काय,
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
कीर्तिपुर

शोध निर्देशकको सिफारिस पत्र

नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपाली भाषा शिक्षा विषयको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति र भाषा सिकाइमा त्यसको प्रभाव : एक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी श्री भवानीसिंह नायकले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । यस शोधकार्यसँग म सन्तुष्ट रहेको छु । अत्यन्त मिहिनेतपूर्वक तयार पारिएको प्रस्तुत शोधपत्र सम्बन्धित प्रयोजनका लागि उपयुक्त भएकाले यसको आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

शोध निर्देशक

....

प्रा. महेश्वर न्यौपाने
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
शिक्षाशास्त्र सङ्काय
त्रि.वि., कीर्तिपुर

मिति : २०६६/११/१३

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपा.शि. ५९८ को प्रयोजनार्थ भवानीसिंह नायकले कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति र भाषा सिकाइमा त्यसको प्रभाव : एक अध्ययन शीर्षकमा तयार पार्नुभएको प्रस्तुत शोधपत्र नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उपयुक्त ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

नाम	हस्ताक्षर
१. प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल (विभागीय प्रमुख)	....
२. प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी	....
३. प्रा. महेश्वर न्यौपाने (शोधनिर्देशक)	....

मिति : २०६६/११/१४

कृतज्ञता ज्ञापन

शोधकार्य आफैंमा अत्यन्त जटिल, कष्टसाध्य, श्रमसाध्य एवम् चुनौतीपूर्ण कार्य हो । यसलाई पूर्णता दिन कठोर परिश्रम तथा धैर्यको आवश्यकता पर्ने कुरा यस अनुसन्धानका क्रममा अनुभव भएको छ । कक्षागत अर्थात् कृतिगत जुनसुकै अध्ययन भए पनि नेपाली भाषा र भाषा शिक्षणमा समाज भाषिक अध्ययन थालनीको समयमा केही गहिरिएर अध्ययन गर्ने इच्छा उजागर भयो । यसै सिलसिलामा 'कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति र भाषा सिकाइमा त्यसको प्रभाव : एक अध्ययन' शीर्षकको प्रस्तुत शोधकार्य त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ तयार पारिएको छ । यस कार्यलाई सम्पन्न गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वान्, संघसंस्था, शिक्षक-विद्यार्थी, अग्रज तथा सहपाठी मित्रहरूबाट उच्चतम सहयोग प्राप्त भएको छ जसप्रति म कृतज्ञ छु ।

उपर्युक्त शीर्षकको शोधप्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधका लागि अवसर प्रदान गर्ने नेपाली भाषा शिक्षा विभाग र यस शोधकार्यको शीर्षक छनोटदेखि कलेवर तयार हुन्जेलसम्म अविच्छिन्न रूपमा आफ्नो अमूल्य समय प्रदान गरी समुचित निर्देशन एवम् उत्साहवर्धक प्रेरणा तथा मह□वपूर्ण सुझाब दिनुहुने शोधनिर्देशक श्रद्धेय गुरु प्रा. महेश्वर न्यौपानेप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । आफ्नो व्यस्त समयका बाबजुद यस शोधकार्यमा आवश्यक सल्लाह र सहयोग उपलब्ध गराउनु हुने श्रद्धेय गुरु प्रा.डा. हेमाङ्गराज अधिकारीप्रति उच्च आभार प्रकट गर्दछु । शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा साभार गरिएका तथा सहयोग लिइएका विभिन्न पाठ्य सामग्रीका आदरणीय रचनाकार, विभिन्न विद्यालयका गुरु तथा प्रशासकहरूप्रति उच्च आभार प्रकट गर्दछु ।

यस शोधकार्यसँग सम्बन्धित विभिन्न समस्याहरूलाई सहज रूपमा लिई समाधानार्थ सुझाब प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरुहरू विभागीय प्रमुख प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल, प्रा.डा. केदारप्रसाद शर्मा, प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी, प्रा. भोजराज ढुङ्गेलप्रति विनम्रतापूर्वक आभार प्रकट गर्दछु । समय-समयमा आत्मीयताका साथ उचित सल्लाह सुझाब दिनुहुने सम्मान्य गुरुहरू डा. माधवप्रसाद आचार्य, डा. यादवप्रकाश लामिछाने,

राजेन्द्रप्रसाद पौडेल, उपप्रा. बुद्ध खनिया लगायत विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरु गुरुआमाप्रति कृतकृत्य छु । साथै अक्षरारम्भदेखि हालसम्म प्रत्यक्ष-परोक्ष सहयोग गर्नुहुने आदरणीय गुरु गुरुआमाप्रति पनि उच्च आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो जीवनको थालनीदेखि हरेक समय र क्षेत्रमा अनवरत सफलताको आशिष दिंदै उच्चशिक्षाको विशिष्ट स्तरमा पुऱ्याउन चाहने स्व.पिता जवाहरसिंह नायक तथा पिताको चाहना साकार पार्न विशिष्ट स्तरमा पुऱ्याउने पूजनीय आमा रमा नायक, दाजु भाउजु नारायणसिंह नायक र कस्तुरी नायक, राजेन्द्रसिंह नायक र मञ्जु नायक, रघुविरसिंह नायक, पुष्करसिंह नायक, भाइ पदमसिंह नायकप्रति सदा ऋणी छु । त्यस्तै मेरो सफलतामा रमाउँदै प्रेरणा स्वरूप आफ्नो अध्ययनलाई अगाडि बढाउने र सधैं सफलताको अपेक्षा गर्ने प्यारी बहिनी गीता नायक, जुना नायक, भतिजी गीता नायकलाई पनि सम्झिन चाहन्छु । त्यसै गरी अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा निरन्तर रूपमा प्रेरणा दिइरहने र सहयोग गर्ने मेरा आत्मीय मित्रहरू जनकसिंह नेगी, टेकनारायण उपाध्याय, भरतराज जोशी, पुष्पा शाह, मित्रकला बोहरा, नारायणप्रसाद भट्ट, महेशशरण जोशी, नरेशसिंह नेगी, विरसिंह नायक लगायत सम्पूर्ण सहयोगीजनलाई एकैसाथ हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रको निर्माणको लागि शुद्ध टङ्कन र सेटिङ् गरिदिने 'जी' कम्प्युटर सेन्टर, कीर्तिपुरलाई हार्दिक धन्यवाद व्यक्त गर्दछु ।

अन्तमा यस शोधपत्रका सकारात्मक पक्ष मेरा गुरुवर्गबाट प्राप्त ज्ञान र प्रेरणाका उपज हुन् । यसमा भएका त्रुटि तथा कमजोरीहरू नितान्त वैयक्तिक हुन् भन्ने कुरा विनम्रताका साथ स्वीकार गर्दछु र यस कार्यमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्ण गुरुवर्ग, मित्रजन तथा शुभेच्छुकहरूप्रति फेरि पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

शोधार्थी
भवानीसिंह नायक
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
कीर्तिपुर ।

सङ्क्षिप्त रुपको सूची

संक्षिप्त रूप	पूर्ण रूप
अप्र.	अप्रकाशित
अव.	अवधी
इ.पू.	इसा पूर्व
इसा.	इसाई
इस्.	इस्लाम
उदा.	उदाहरण
कि.मी.	किलो मीटर
कृ.	कृषक
क्ष.	क्षत्री
गा.वि.स.	गाउँ विकास समिति
ज.	जनजाति
जि.वि.स.	जिल्ला विकास समिति
जि.शि.का	जिल्ला शिक्षा कार्यालय
त्रि.वि.वि.	त्रिभुवन विश्व विद्यालय
था.	थारू
द.	दलित
ने.	नेपाली
नेपा.शि.	नेपाली शिक्षा
नो.	नोकरी
पु.	पुरुष
बा.	बाहुन
बौ.	बौद्ध
म.	महिला
मि.लि.	मिलि लिटर
मै.	मैथिली
व्या.	व्यापार
सम्पा.	सम्पादक
सु.	सुकुम्बासी
हि.	हिन्दू
हे.	हेक्टर

शोधसार

शोधशीर्षक	:	कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक स्थिति र भाषा सिकाइमा त्यसको प्रभाव : एक अध्ययन
शोधार्थी	:	भवानीसिंह नायक
शोध निर्देशक	:	प्रा. महेश्वर न्यौपाने
विभाग/क्याम्पस	:	शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि.वि., कीर्तिपुर
शैक्षिक वर्ष	:	२०६३/०६५
जम्मा परिच्छेद	:	सात
पृष्ठ सङ्ख्या	:	१२+९४+६

शोधप्रक्रिया

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको नेपा.शि. ५९८ पाठ्यांशको प्रयोजनका लागि तयार पारिएको हो ।

कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति के कस्तो छ ? समाज भाषिक स्थितिको शिक्षक विद्यार्थीको अन्तर्क्रियामा के-कस्तो असर परेको छ ? समाज भाषिक स्थितिको भाषा सिकाइमा के-कस्तो प्रभाव परेको छ ? जस्ता समस्यामा यो शोधपत्र आधारित रहेको छ ।

कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाउने, समाज भाषिक स्थितिले अन्तर्क्रियामा पार्ने प्रभाव तथा समाज भाषिक स्थितिले भाषा सिकाइमा पार्ने प्रभाव पत्ता लगाउनु जस्ता उद्देश्यहरूमा प्रस्तुत शोधकार्य तयार पारिएको हो ।

यस शोधमा क्षेत्रीय अध्ययन विधि, पुस्तकालयीय विधि, वर्णनात्मक विधि, विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरिएको छ । यस क्रममा कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातका विद्यार्थीहरूलाई प्राथमिक स्रोत तथा समाज भाषिक अध्ययनसँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तक, सन्दर्भ पुस्तक, पत्रिका, लेख रचनालाई गौण स्रोतका रूपमा लिइएको छ । कक्षा सातका विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति पत्ता

लगाई त्यसले शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रिया र भाषा सिकाइमा पार्ने प्रभावलाई समाज भाषिक स्थिति विवरण फाराम, कक्षा अवलोकन फाराम तथा प्रश्नपत्र जस्ता सामग्रीको प्रयोग गरेर अध्ययन गरिएको छ ।

सात परिच्छेदमा संरचित प्रस्तुत शोधपत्रको परिच्छेद एकमा शोधपरिचय, परिच्छेद दुईमा समाज भाषा विज्ञानको परिचय र सैद्धान्तिक आधारहरू, परिच्छेद तीनमा पूर्वकार्यको समीक्षा, परिच्छेद चारमा कञ्चनपुर जिल्लाको समाज भाषिक स्थिति, परिच्छेद पाँचमा कञ्चनपुर जिल्लाका विद्यालयको समाज भाषिक स्थिति, परिच्छेद छमा कञ्चनपुर जिल्लाका कक्षा सातका विद्यार्थीको समाज भाषिक अध्ययन र परिच्छेद सातमा उपसंहार राखिएको छ ।

शोध निष्कर्ष

- कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयका कक्षा सातमा अध्ययनरत ४०/४० जना गरी कुल जम्मा ३२० जना विद्यार्थीहरूको समाज भाषिक स्थिति पत्ता लगाइएको छ । कुल ३२० जना विद्यार्थीहरूमा छात्र १६० र छात्रा १६० जना रहेका छन् ।
- जातजातिगत आधारमा दलित र जनजाति विद्यार्थीभन्दा अन्य विद्यार्थी धेरै रहेका छन् ।
- मातृभाषाका आधारमा नेपाली इतर मातृभाषी विद्यार्थीभन्दा नेपाली मातृभाषी विद्यार्थी धेरै रहेका छन् ।
- धार्मिक स्थितिका आधारमा हिन्दू धर्म मान्ने विद्यार्थीको बाहुल्य रहेको छ ।
- भाषिक उपलब्धि मूल्याङ्कनमा समाज भाषिक स्थितिले प्रत्यक्ष-परोक्ष रूपमा प्रभाव पारेको देखिन्छ ।
- कक्षाकोठाभित्र शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रिया पनि समाज भाषिक स्थितिका कारण प्रभावित भएको देखिन्छ ।

विषय सूची

		पृष्ठ
परिच्छेद एक		
शोधपरिचय		ज्ञ(ड
१.१	पृष्ठभूमि	ज्ञ
१.२	अनुसन्धान प्रश्न	द्द
१.३	शोधका उद्देश्य	घ
१.४	अध्ययन विधि	द्ध
१.५	अध्ययनको औचित्य	ट
१.६	सीमाङ्कन	ठ
१.७	शोधपत्रको रूपरेखा	ड
परिच्छेद दुई		
समाज भाषा विज्ञानको परिचय र सैद्धान्तिक आधारहरु		ढ(द्द्ध
२.१	परिचय	ढ
२.२	समाज भाषा विज्ञानको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि	ज्ञज्ञ
२.३	समाज भाषा विज्ञानको क्षेत्र	ज्ञघ
२.४	भाषिक समुदाय	ज्ञघ
२.५	भाषिक भेद	ज्ञद्ध
	२.५.१ क्षेत्रीय भेद	ज्ञछ
	२.५.२ सामाजिक भेद	ज्ञट
	२.५.३ अन्य भेद	ज्ञठ
२.६	भाषाद्वैत	ज्ञड
२.७	द्विभाषिकता र बहुभाषिकता	द्दज्ञ
२.८	कोड परिवर्तन र कोड मिश्रण	द्दद्द
२.९	सारांश	द्दद्ध
परिच्छेद तीन		
पूर्वकार्यको समीक्षा		द्दछ(द्दढ
३.१	विषय प्रवेश	द्दछ
३.२	समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित पाठ्य पुस्तक, लेखको सिंहावलोकन	द्दट

३.३ समाज भाषा विज्ञानसँग सम्बन्धित शोधकार्यहरूको समीक्षा द्द्ड

३.४ सारांश द्द्ढ

परिच्छेद चार

कञ्चनपुर जिल्लाको समाज भाषिक स्थिति घण(द्धछ

४.१ परिचय घण

४.२ भौगोलिक अवस्था घज्ञ

४.३ क्षेत्रगत विभाजन घद्द

४.४ सामाजिक स्थिति घघ

४.४.१ धार्मिक स्थिति घघ

४.४.२ जातजातिगत स्थिति घद्ध

४.४.३ भाषिक स्थिति घढ

४.५ शैक्षिक स्थिति द्धज्ञ

४.५.१ परिचय द्धज्ञ

४.५.२ नेपालको जनगणना र शैक्षिक विवरण २०६५/०६६ अनुसार साक्षरता दर द्धद्द

४.५.३ आधारभूत शैक्षिक विवरण द्धघ

४.६ सारांश द्धछ

परिच्छेद पाँच

कञ्चनपुर जिल्लाका विद्यालयको समाज भाषिक स्थिति द्धट(छद्ध

५.१ परिचय द्धट

५.२ कञ्चनपुर जिल्लाका आठ वटा विद्यालयको समाज भाषिक स्थिति द्धट

५.३ सारांश छद्ध

परिच्छेद छ

कञ्चनपुर जिल्लामा अध्ययनरत कक्षा सातका विद्यार्थीहरुको समाज भाषिक स्थिति छछ(डट

६.१ परिचय छछ

६.२ कक्षा सातको समाज भाषिक स्थिति छछ

६.२.१ कक्षा कोठाको जातजाति सम्बन्धी जाति भाषिक अध्ययन छछ

६.२.२ मातृभाषाका आधारमा तथ्याङ्क विश्लेषण छड

६.२.३ विद्यार्थीले मान्ने धर्मको स्थिति टण

६.२.४ अभिभावकको शैक्षिक स्थिति टज्ञ

६.२.५ अभिभावकको पेसागत स्थिति टछ६.३

भाषा सिकाइमा समाज भाषिक स्थितिको प्रभाव टड

६.३.१ भाषिक उपलब्धिमा जातजातिको प्रभाव टड

६.३.२ भाषिक उपलब्धिमा मातृभाषाको प्रभाव टढ

६.३.३ भाषिक उपलब्धिमा अभिभावकको पेसाको प्रभाव ठण

६.३.४ भाषिक उपलब्धिमा अभिभावकको शैक्षिक स्थितिको प्रभाव ठद्द

६.४ शिक्षक विद्यार्थी अन्तर्क्रियामा समाज भाषिक स्थितिको प्रभाव ठघ

६.४.१ अन्तक्रियामा जातजातिको प्रभाव ठद्ध

६.४.२ अन्तर्क्रियामा मातृभाषाको प्रभाव ठट

६.४.३ अन्तर्क्रियामा अभिभावकको पेसाको प्रभाव ठड

६.४.४ अन्तर्क्रियामा आमाको शैक्षिक स्थितिको प्रभाव डज्ञ

६.५ अन्तर्क्रियामा शिक्षकको भूमिका डघ

६.६ सारांश डट

परिच्छेद सात

उपसंहार डठ(ढज्ञ

७.१ निष्कर्ष डठ

७.२ सुझावहरू ढण

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची ढद्द(ढद्ध